

CELS GOMIS I MESTRE, L'ESPERIT CIENTÍFIC AL SERVEI DEL FOLKLORE

Carne ORIOL
Universitat Rovira i Virgili

1. INTRODUCCIÓ

Cels Gomis i Mestre (Reus 1841 - Barcelona 1915) va ser un home polifacètic, intel·ligent i progressista, enginyer de professió, però amb un camp d'interessos molt ampli que abastaven terrenys tan diversos com el de l'anarquisme, la pedagogia, la llengua, la literatura i el folklore.¹ Aquest any 2015, en què es commemora el centenari de la seva mort, és una bona ocasió per reflexionar sobre un dels aspectes que caracteritzen la seva figura: el de l'estudiós del folklore que s'acosta a l'estudi de la disciplina amb una mirada científica.²

Un dels primers treballs dedicats a posar en relleu la figura de Cels Gomis com a folklorista és el capítol «L'obra de Cels Gomis», inclòs en el llibre *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions. 1853-1981* (Prats / Llopart / Prat, 1982: 42-44). En aquest treball, que constitueix una síntesi molt ben documentada sobre la figura i l'obra del folklorista, els autors destaquen la condició d'home de ciència de Cels Gomis. Per a ells, la mentalitat científica que impregna la seva obra fa que aquesta adquireixi unes característiques plenament diferenciades de les dels folkloristes que el van precedir, els «literats folkloristes»,³ que entenien el folklore bàsicament com a literatura; en l'obra de Cels Gomis, en canvi, s'hi troba una extensió del camp temàtic vers l'etnociència, un rigor metodològic i un rebuig de certs prejudicis morals característics de l'època (Prats / Llopart / Prat, 1982: 44).

Llorenç Prats, en el treball introductori al llibre pòstum *La bruixa catalana* (Gomis, 1987), titulat «Cels Gomis i la cultura tradicional», dibuixa el perfil biogràfic de Cels

1. Aquest treball és un dels resultats de la recerca duta a terme en els projectes FFI2009-08202 del Ministeri de Ciència i Innovació i FFI2012-31808 del Ministeri d'Economia i Competitivitat. Així mateix s'emmarca en la línia d'investigació del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), reconegut i consolidat per la Generalitat de Catalunya (2009 SGR 644, 2014 SGR 755).

2. El present treball incorpora alguns dels aspectes tractats en la conferència inèdita «Cels Gomis i els folkloristes del seu temps» (Oriol, 2003), citada també per Samper (2013).

3. Entre aquests literats folkloristes, destaquen per la seva importància Manuel Milà i Fontanals, Marià Aguiló, Francesc de Sales Maspons i Labrós, Maria del Pilar Maspons i Labrós, i Francesc Pelai Briz, entre d'altres.

Gomis i, sobre la seva aportació a l'estudi del folklore, destaca que els seus treballs en aquest camp «són presidits tothora per una irreprotxable correcció empírica» (Prats, 1987: 27). Un any més tard, el 1988, en el llibre *El mite de la tradició popular*, l'autor recull aquesta mateixa idea en el capítol titulat «Cels Gomis, l'excepcionalitat ideològica» (Prats, 1988: 126-137).

Per la seva banda, Emili Samper, l'estudiós que fins ara ha analitzat més a fons la figura del folklorista, en el llibre *De l'anarquisme al folklore. Cels Gomis i Mestre (1841-1915)*, publicat el 2013, dóna una abundant informació sobre la mentalitat científica que va impregnar la trajectòria del folklorista. Així, l'autor destaca que en els diaris, agendes i llibretes de camp que va utilitzar en els seus viatges per diferents llocs de l'estat espanyol, per dirigir les obres de construcció del ferrocarril, hi va anotar de manera sistemàtica tot tipus de dades, i entre elles també les d'interès folklòric. Diu Samper (2013: 30-31): «Aquests diaris també li serveixen per prendre nota de despeses, esbossos i descripcions geogràfiques, al costat de reflexions personals, esborranys de poemes propis i material folklòric divers (com dites i refranys)». Però aquesta actitud d'home de ciència no es troba present només en el mètode de recollida de dades, que li vindria, sobretot, de la seva formació com a enginyer, sinó que també és fruit d'una determinada manera de pensar, d'una ideologia progressista, que el va dur a contrarestar la visió del món que molt sovint ofería el folklore amb les explicacions racionals del funcionament de la realitat, com molt bé exemplifica Samper (2013: 85-142) en el capítol «Excursionisme i Folklore».

Amb el present article es pretén aprofundir en el coneixement de la tasca duta a terme per Cels Gomis, pel que fa a l'estudi científic del folklore, a través de l'anàlisi de quatre dels seus primers reculls folklòrics: l'«Aplech de cançons populars catalanas» (1882), «La lluna segons lo poble» (1884), «Literatura oral catalana» (1884) (publicada posteriorment en una edició corregida i augmentada, amb el títol «Folklore català» (1912), i *Lo llamp y'ls temporals* (1884).

2. ELS PRIMERS RECULLS FOLKLÒRICS

Llorenç Prats (1987: 20), a partir de l'ordenació cronològica dels treballs folklòrics de Cels Gomis, ens parla de l'existència de dues etapes en la producció del folklorista. La primera, que arriba fins a 1894, és l'etapa d'arregleja de materials, que va dur a terme en els continus viatges que va fer com a enginyer encarregat de l'extensió del ferrocarril i com a responsable d'altres obres públiques no només a Catalunya sinó també a altres zones de l'estat. La segona s'inicia a partir de 1894, moment en què Gomis s'installa definitivament a Barcelona. En aquesta etapa publica la *Zoologia popular catalana* (1910) i també altres treballs de folklore, sobretot en el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Així mateix prepara una de les seves obres més importants, *La bruixa catalana*, prenent com a base els materials que havia anat recollint en l'etapa anterior.⁴

4. Sobre l'extensa obra de Cels Gomis, vegeu-ne l'exhaustiva llista de referències que aporta Samper (2013: 167-182).

Tal com assenyala Samper (2013: 86), la relació de Cels Gomis amb el folklore està estretament vinculada a l'activitat excursionista i comença el 1878, any en què es va produir el naixement de l'Associació d'Excursions Catalana,⁵ de la qual Cels Gomis de seguida en va formar part com a soci delegat.⁶ Cal entendre, però, que la data indicada fa referència a l'inici de l'activitat, podríem dir-ne «regular», de Cels Gomis, la que respon a un treball assidu, vinculat al «folklore excursionista», perquè, de fet, ell ja havia començat a recollir materials de forma esporàdica molt abans. Així, per exemple, Maspons i Labrós cita l'any 1870 com a data de recollida de la cançó «La nit de Nadal» aportada per Cels Gomis a l'«Aplech de cançons populars catalanas» ([Gomis / Plantada / Cortils] 1883: 507).

Aquesta primera etapa és la que correspon, segons el meu punt de vista, a la més autènticament folklòrica de Cels Gomis, ja que és l'etapa en què realitza el treball de camp amb més intensitat i també correspon als anys en què explica quin és el seu criteri pel que fa a la recollida, la publicació i l'estudi dels materials folklòrics.

2.1. L'«APLECH DE CANçons POPULARS CATALANAS»

El primer treball important de caràcter folklòric dut a terme per Cels Gomis és l'«Aplech de cançons populars catalanas» publicat el 1883 a l'*Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana* de 1882.⁷ L'ordenació i l' anotació de les cançons van ser encarregades per la mateixa associació a Francesc de Sales Maspons i Labrós per «sa reconeguda competència per a eixos estudis» ([Gomis / Plantada / Cortils] 1883: 493). Amb aquesta publicació es pretenia estimular l'arreglada de cançons populars, ja que segons l'article primer del Reglament de l'*Associació* aquest era un dels seus objectius preferents. A més, no era indispensable que les cançons fossin inèdites; només calia que fossin variants d'altres ja publicades.

La col·lecció, efectivament, està formada per variants de cançons publicades per Manuel Milà i Fontanals als llibres *Observaciones sobre la poesía popular con muestras de romances catalanes inéditos* (1853) i *Romancerillo catalán* (1882), i per Francesc Pelai Briz als cinc volums de *Cançons de la terra* (1866-77), així com per cançons fins aleshores inèdites, com fa constar en nota Maspons i Labrós. De les tretze cançons de què consta la col·lecció, Cels Gomis en va recollir dotze (alguna d'elles amb les corresponents variants), Josep Cortils i Vieta, una (la n. XIII), i Vicenç Plantada i Fonolleda, la variant B de la cançó n. VI (la variant A va ser recollida per Gomis). El gruix de la col·lecció es deu, per tant, a Cels Gomis.

Tot i que Maspons i Labrós va rebre l'encàrrec d'anotar les cançons, el recull conté també notes dels recollectors. L'autoria de cadascuna de les notes està ben diferenciada; així, tal com s'indica en el text introductori, les notes aportades per Maspons i Labrós

5. L'Associació d'Excursions Catalana es va crear el 12 de setembre de 1878 com a resultat d'una escissió de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, fundada el 26 de novembre de 1876.

6. Samper (2013: 87) documenta l'activitat de Cels Gomis com a soci delegat a Montesquiu el setembre de 1879.

7. Per a més dades sobre les característiques d'aquest recull, vegeu Samper (2013: 97-101).

s'identifiquen amb les inicials del seu nom i cognoms: F.M.L., mentre que les altres no duen cap marca identificadora.

En les notes redactades per Gomis, el folklorista acostuma a indicar el lloc de procedència de les cançons.⁸ També hi inclou, en general, l'any de recollida.⁹ I, a més, especifica que ell mateix n'ha estat el col·lector. Per exemple, per a la cançó n. I, «La Mare de Deu»,¹⁰ que comença amb els versos: «—¿Ahont anéu, Mare de Deu, / ahont anéu tant ben mudada? / —Aquí baix á un vehinat, / que una dona m'hi demana. / [...]», el folklorista escriu en nota: «Recullida á Crespiá (Girona) per D. Cels Gomis, en 1882».

Cels Gomis també aclareix alguns termes continguts en les cançons que poden resultar de difícil comprensió, hi posa comentaris personals o hi fa constar explicacions que li han donat els seus informants. Així ho podem veure reflectit, per exemple, en la cançó n. II, «Tota la vora de mar fins á la ralla de França».¹¹ La composició està construïda amb versos heptasil·labs en què cadascun d'ells fa referència a un poble (dels que es poden anar trobant des de Vilanova i la Geltrú fins a la ratlla de França) i comença així: «Vilanova son botés, / á Sitjes ne son gitanas, / á Castelldefels son grochs / y a Barcelona son damas / [...]».

En aquest cas, en una primera nota, Gomis especifica que el topònim «Vilanova» fa referència a «Vilanova i la Geltrú». En una segona nota, el folklorista aclareix el significat del terme «grochs» amb el següent comentari: «Fá referencia al color que las febres impriméixen en la cara dels habitants de aquell poble». I en una darrera nota referida al darrer vers de la cançó, «y al Estartit peix fregit», Gomis escriu: «La persona que m'ha cantat aquesta cansó la acaba aquí; mes com entre Estartit y la ralla de França hi ha encara molts pobles, jo crech que déuhen faltarhi alguns versos». I encara afegeix: «Pera ponderarme la antigüetat de aquesta cansó, la dona que la cantava m'ha dit: —Es molt vella, té més de cent anys. La meva avia ja la cantava».

El contingut d'aquestes notes posa de manifest que Cels Gomis va treballar amb criteri científic quan es va proposar donar dades sobre la cançó. Així, hi trobem elements que caracteritzen la manera de fer d'un bon folklorista d'acord amb els estàndards actuals: l'explicació d'allò que per a l'informant i el col·lector resulta obvi (la puntualització sobre el topònim «Vilanova i la Geltrú») però que pot no ser-ho per a una persona que llegeixi el text de la cançó i no conegui prou bé la geografia catalana; la valoració del col·lector sobre la possibilitat que hi manquin alguns versos; i les dades aportades pels informants (antigor de la cançó).

Una altra característica que avala el bon criteri adoptat per Gomis en la publicació de les cançons és el fet de respectar la versió tal com l'ha recollida, sense manipular-ne el text a causa de prejudicis morals o d'altra mena. Així, per exemple, en nota a la cançó n. XI, «Catarina»,¹² Gomis escriu: «Se m' dirá tal volta qu'es massa verda, á lo que puch respondre que la he sentida cantar á noyas ben ignoscentas y de bona educació y criansa, que,

8. La cançó n. II no inclou la indicació del lloc de recollida i la cançó n. IV conté una anotació poc precisa: «Recullida á la costa de Llevant».

9. Les cançons VIII (A) i IX contenen la data de 1879 i les cançons I, II, III, IV, V, VII, VIII (B) i XII la de 1882, però les cançons VI (A), X i XI no inclouen la data de recollida.

10. ([Gomis / Plantada / Cortils] 1883: 493-494).

11. ([Gomis / Plantada / Cortils] 1883: 494-496).

12. ([Gomis / Plantada / Cortils] 1883: 509-510).

seduhidas per lo alegre y agradable de la tonada, no hi trobavan la més petita malicia». I, tot seguit, Gomis remet al criteri adoptat per Milà i Fontanals, a qui sens dubte pren com a referència. Diu: «Un catalanista que ningú pot tatxar de immoral, En Manuel Milá y Fontanals, n'ha publicat una de molt parescuda á aquesta, la titolada *Marta*».

L'anàlisi realitzada fins ara permet donar una valoració molt positiva de l'aplec de cançons recollides per Gomis, tot i que en la col·lecció s'hi observen algunes mancances que bàsicament poden concretar-se en les dues següents: (1) informació incompleta en algunes de les notes, inclosa l'absència de dades sobre l'informant (home o dona, edat, etc.); i (2) mancaça de notació musical en més de la meitat de les cançons.

2.2. «LA LLUNA SEGONS LO POBLE»

L'any 1884, Cels Gomis va publicar un petit recull de tradicions i creences, titulat «La lluna segons lo poble», que va aparèixer a la revista *L'Avens* en els números de 15 i de 29 de febrer respectivament (Gomis 1884a). En aquest cas, ja no es tracta d'una arplega de materials folklòrics convenientment anotada, sinó que estem davant d'un estudi en què l'autor té en compte l'aportació realitzada per altres folkloristes. Així, l'autor compara els materials recollits per ell mateix amb els existents en altres territoris com Andalusia, el País Basc, la Bretanya i la Normandia, en la línia del que ja havia fet, per exemple, Francesc Pelai Briz en el seu recull d'*Endevinallas populars catalanas* (1882).

Pel que fa als criteris seguits per a presentació dels materials, Gomis es manté en la línia d'explicar aquells aspectes que poden resultar de difícil comprensió per a una persona que no els conegui. Això es fa particularment evident en el cas dels «modismes» que Gomis inclou en el darrer apartat del treball. Els «modismes», en tant que unitats fraseològiques, s'utilitzen en el context d'una conversa i, per tant, quan el folklorista els publica sense aquest suport, poden resultar incomprensibles per al lector si no s'acompanyen dels comentaris pertinents. Gomis, en aquest sentit, aplica un criteri científic en la seva enumeració ja que proporciona al lector les explicacions corresponents, com reflecteix el següent exemple:

Los modismes populars
 Es nat en mala Lluna,
 referintse al que té mala sort;
 Es tallat en mala Lluna,
 aludint al que es dolent;
 Avuy té la mala Lluna,
 parlant del que té un dia de mal humor;
 Te llunas ó es llunátich,
 fent alusió al que té manias ó una arrel de boig, y'l de
 Se li ha girat la Lluna,
 que s'aplica á n'aquell á qui comensan á anarli las cosas al revés de com li havían
 anat, son, segons mon pobre parer, reminiscéncias de la creéncia popular de que la
 Lluna influeix directament en la sort de la gent.
 Lo modisme ampurdanés
 Es nat en Lluna foguejant,

fent referència al home que es molt aficionat á donas, ó á la dona que sempre vá darrera dels homes, es una altra prova de la creéncia en aquesta influéncia de la Lluna. (Gomis, 1884: 167)

En aquest treball s'observa una altra característica que cal destacar: la preocupació per la llengua.¹³ Cels Gomis es mostra sensible a la riquesa i varietat de la llengua catalana, com posa de manifest l'exemple següent:

[...] una de las llunas, la d'Octubre, influeix en set altrás consecutivas, segons aquestos dos aforismes populars:
 La Lluna d'Octubre
 set ne *descubre*,
 que es propi de Tamarit de Llitera, província de Huesca; y
 «Luna de Octubre
 sieteⁿ *descubre*,»
 recullit á Caspe, província de Zaragoza. Aquestos dos aforismes, que copio sols pera que's vegi sa construcció catalana per mes que sian aragonesos, volen dir que durant las set llunas següents á la d'Octubre farà'l mateix temps que hagi fet en aquesta. (Gomis, 1884: 185)

Aquestes paraules de Gomis posen de manifest la voluntat del folklorista de mantenir-se fidel a l'oralitat i, per tant, de reflectir el fenomen d'interferència lingüística produïda pel contacte de llengües en una zona de frontera lingüística de Catalunya amb Aragó.

Però una de les aportacions més interessants d'aquest treball és el punt de vista manifestat per Gomis sobre el valor que per a ell té la recollida de materials folklòrics. Aquest punt de vista, que el diferencia d'altres folkloristes coetanis, com per exemple Francesc Pelai Briz, s'expressa de forma clara en el següent paràgraf:

Son ja varis los sabis que en lo que va de sigle han escrit contra la pretesa influéncia de la Lluna en lo temps, y fa ja cinch anys que'l célebre astrónomo frances Mr. Faye va presentar á la Académia de Ciéncias de Paris sa famosa Memória, demostrant que la Lluna no te res que veure ab los cambis de temps, y encara son moltíssimas las personas que's tenen per ilustradas que consultan lo pronóstich pera saber quin temps ha de fer en cada Lluna; y no es sols aixó sino que hi ha fins qui's talla'ls cabells en lluna creixent pera que n'hi surtin mes (2) [...] ¿Qué té, donchs, d'estrany que'l poble, ahont no hi arriba tan fácilmente la ilustració, estigui encara carregat de preocupacions respecte á la influéncia de nostre satélite en totas y cada una de las cosas de aquest mon?

Lo que convé es recullir totas las preocupacions populars, no pera perpetuarlas, com creuhen algúns, sino pera destruhirlas; conservantlas solzament escritas pera que en temps á venir pugui'l poble comparar son estat de progres ab lo d'endarreriment en que vivian sos antepassats y vivím encara nosaltres avuy. (Gomis, 1884: 191-192)

Gomis aclareix en la nota (2): «Es preocupació molt comuna á Catalunya que tallant-se'ls cabells en lluna menguant no creixen; y que tallantlos en lluna creixent ne surten mes, sols que alashoras també'n surten de blanchs».

13. Sobre la sensibilitat lingüística de Cels Gomis, vegeu Samper (2011).

Aquest posicionament de Cels Gomis quan diu que les preocupacions populars, és a dir, les creences i les supersticions, són un error i que convé recollir-les, no per perpetuar-les, sinó per destruir-les, ha estat remarcat també per altres autors que han estudiat la figura i l'obra de Cels Gomis (Prats, 1987: 29-30, 1988: 131-132; Prats / Llopart / Prat, 1982: 44; Samper, 2013: 102). Aquest és un dels trets més característics de la seva aportació a l'estudi del folklore i constitueix tota una declaració de principis que el distingeixen de la resta de folkloristes catalans.

En relació als folkloristes que li van ser contemporanis, cal destacar les paraules de Francesc Pelai Briz en el pròleg al recull d'endevinalles catalanes, unes paraules en què el folklorista descriu que la seva motivació, en fer el recull, ha estat «l'amor al país en que havem nat, l'anyorament del nostre gloriós avior, l'afany de presentar una nova fe de vida dels nostre poble en lo mon literari, fe de vida modesta; pero bastant á demostrar que res li manca y que en tot te molt, es lo que nos ha empés novament pel camí de la investigació literaria-popular». (Briz, 1882: 5). Unes paraules, com veiem, que manifesten una motivació molt diferent a la de Cels Gomis.

2.3. «LLITERATURA ORAL CATALANA»

El mateix any 1884, Cels Gomis publica l'article «Lliteratura oral catalana» a la revista *L'Avenç* (grafiada en aquesta època com *L'Avens*) amb la indicació que continuaria (Gomis, 1884b), tot i que no en va sortir cap altra part publicada. L'any 1912, amb el títol «Folklore Catalá», la revista *Arxiu d'Estudis del Centre Excursionista de Terrassa* va publicar una versió ampliada del treball, que va sortir dividit en quatre parts en els números de març, setembre, octubre i novembre-desembre respectivament (Gomis, 1912). En la darrera d'aquestes parts s'indicava que l'article continuaria, tot i que no va ser així.

El treball, que pot considerar-se la primera aportació teòrica de Cels Gomis a l'estudi del folklore (Samper, 2013: 103), constitueix una veritable guia per als folkloristes que han de recollir materials a través del treball de camp. Les orientacions que Gomis dóna són el resultat d'una experiència adquirida sobre el terreny i, sobretot, d'haver parlat amb informants molt diversos. Cels Gomis comença l'article alertant de les dificultats que suposa la recollida de materials folklòrics. Diu:

No es tan fácil com á primera vista sembra lo recullir los inagotables tesoros de poesia y d'imaginació escampats y perduts en los mes llunyadans recóns de nostras encontradas. (Gomis, 1884b: 244)

A continuació, parla dels diversos tipus d'informants amb què s'ha trobat i de com cal guanyar-se la seva confiança per aconseguir uns bons resultats. Els seus comentaris mostren fins a quin punt ha observat el comportament d'aquestes persones i n'ha copsat la psicologia. Respecte a l'home que viu en el món de pagès en descriu les característiques i reaccions de la següent manera:

Lo pagés catalá es desconfiat per naturalesa: quant un *senyó* li fa alguna pregunta, lo primer que se li ocorreix es que's vol burlar d'ell, idea que costa molt trèureli del cap. Pera

arrancarli lo secret de sas tradicions, pera arriuar á coneixer totas sas preocupacions, es precis familiarisarse ab ell, tractantlo ab freqüencia, portar la conversa al punt ahont un vol, sense fer semblant de ferho; en una paraula, es precis apoderarse d'ell per sorpresa. ¡Quántas vegadas sentat entre mitj d'ells en las llargas vetllas d'hivern, tot escalfantnos en la alegre flamarada dels sarments ó be al caliu de groixudas estellas de roure, he tingut que comensar per inventar alguna rondalla pera obligarlos á contarme lo que jo volia! (Gomis, 1884b: 244)

Aquest procediment descrit per Gomis, consistent a explicar, per exemple, una rondalla per tal que l'informant en recordi d'altres, és molt utilitzat en el treball de camp pels folkloristes moderns. En el cas de les cançons, la tècnica consisteix a reproduir els primers versos d'una determinada versió (l'anomenat íncipit) per facilitar que l'informant recordi la que ell sap i la pugui cantar sense trobar-se condicionat per la versió utilitzada pel col·lector.

A continuació, Cels Gomis explica, en el seu article, com cal actuar amb les criatures:

¿Y de las criaturas, qué'n dirém? Son lo mes esquerpas que's pot un imaginar. Costa no poch treball amanyagarlas. Te un de comensar per posarse á llur nivell, parlar com parlan ellas, deixánlashi pendre algunas llibertats ab un, ser un lo primer en dírlashi alguna endevinalla, proposárlashi jochs, despertar llur interés donántloshi ja quartos, ja llepolias, pera arriuar á treure d'ellas alguna cansoneta infantil, algun ditxo ó bé alguna de las intencionadas endevinallas que tant sense malicia diuhen ellas. (Gomis, 1884b: 244)

I en nota a peu de pàgina puntualitza:

No so del parer d'En Francesch Pelay Briz ni del d'En Justin Pepratx. Diu lo primer en lo prolech de sas *Endevinallas populares catalanas* (Barcelona, 1882, Llibreria d'Álvar Verdaguer) que en las equívocas *s'ha permés cambiarhi alguna paraula de las que ferian la orella ab son doble sentit ó sentit recte*. Precisament lo que distingeix la major part de nostres endevinallas, lo mateix que nostras folias, son las frases de doble sentit, y no pot conèixer lo carácter de nostre literatura oral qui desconegui aquesta circumstancia.

Lo segon, en sos *Ramellts de proverbis, máximas, refrans y adagis catalans* (Perpinyà, 1880, Llibreria de Carlos Latrobe) altera la construcció de nostres aforismes pera donárloshi una forma rítmica, ab lo cual los hi treu la expontaneitat, que es lo que mes principalment los caracteriza. (Gomis, 1884b: 244-245)

La nota acaba posant de manifest l'obligació que té tot folklorista de no alterar els materials recollits, en una clara mostra de rigor científic:

Jo crech que ningú te dret á alterar ni poch ni gens les produccions populars, si las vol donar com á tals, puig no es adulterantla com arribarém á coneixer la lliteratura oral del nostre poble. (Gomis, 1884b: 245)

A continuació, Gomis segueix parlant de les característiques dels informants. Ara es refereix a les noies fadrines en els següents termes:

Y si difícil es obtenir alguna cosa dels homes y de las criaturas, encara ho es mes treure res de las noyas fadrinas. Aquestas tenen una pila de prácticas pera saber quant se casarán y si un jove las estima ó no; tenen gran aplech de folias amorosas ó burlescas; un sens fí de modismes que sols entre ellas se trovan. Mes ¿quí las hi fa dir?

Res pinta tan bé'l caràter de nostras fadrinas de montanya com aquesta folia:

La vaig veure á la finestra
 que estava rentant los plats,
 li vaig dir cara de rosa
 y ella á mí, morros de gat. (Gomis, 1884b: 245)

Entre les «Notas sobre diferents excursions per dintre y fora de Catalunya»¹⁴ que es conserven en el fons personal de Cels Gomis i Mestre dipositat a l'Arxiu Municipal de Reus,¹⁵ hi ha una variant d'aquesta follia que presenta molt poques diferències amb la publicada:

Te vaig veure a la finestra
 que estabas rentant los plats;
 te vaig dir cara de rosa,
 y tu a mi, morros de gat

En l'article, el folklorista no dóna cap dada relativa a la procedència de la follia. Tanmateix, en la versió que es conserva en el seu fons personal sí que trobem especificades aquestes dades. Així sabem que va ser recollida a Éssera; i també coneixem quina va ser la motivació de Cels Gomis en recollir-la, ja que, en nota, escriu: «Copio aquesta folia per lo bé que pinta'l caràcter adusto de nostras pagesas y fins de algunas menestras», un comentari que coincideix amb la idea que Gomis transmet en l'article que comentem.

Un cop definides les característiques de les noies fadrines, Cels Gomis es refereix a les dones velles, que, d'acord amb les seves observacions, acostumen a ser més receptives a les demandes d'informació del folklorista que no pas les noies joves:

Ja es molt mes fácil entendres ab las vellas. Aquestas os deixarán escoltar las cansons ab que acompañan lo movimiento de gronxar una criatura pera ferla dormir, no posarán cap reparo en explicarnos los mil y un remeys casoláns que forman llur repertori, y, per poch que hi poseu de vostre part, podreu treure d'ellas la revelació de totas llurs supersticions. (Gomis, 1884b: 245)

Aquests comentaris de Gomis, fruit d'un treball clarament empíric, resulten avui d'una gran modernitat. De fet, Gomis posa sobre la taula una premissa que cal tenir molt en compte quan es fa treball de camp si es vol que aquest sigui eficaç i de qualitat, i és que no tots els informants tenen un mateix repertori, sinó que aquest depèn de diversos aspectes com són, entre d'altres: l'edat de l'informant, el fet de ser home o dona, i l'activitat que ha desenvolupat al llarg de la seva vida. Aquestes circumstàncies vitals fan que les persones siguin portadores d'un determinat repertori, que utilitzen amb una funció determinada. I el folklorista ha d'arribar a aquest repertori a través del coneixement d'allò que envolta la vida dels seus informants, és a dir, a través del context en què es produeix una

14. Num. Registre 001/01 (Puyol, 2003: 50).

15. El fons personal de Cels Gomis i Mestre va ser donat a l'Ajuntament de Reus el 3 de maig de 2001 per la senyora Emita Muller de Gomis, vídua de Cels Gomis i Serdañons (nét del folklorista). En un primer moment, el fons va ser dipositat al Museu de Reus, però el 4 de setembre de 2002 va passar a l'Arxiu Municipal de Reus per tal de facilitar-ne la difusió i l'accés als estudiosos (Puyol, 2003: 7).

determinada realització folklòrica com, per exemple, l'explicació d'una rondalla, la utilització d'un proverbi en una conversa o la interpretació d'una cançó per fer dormir una criatura, per posar només alguns exemples.

Cels Gomis, fruit de les seves observacions en el treball de camp, explica quin és el tipus de repertori esperable en el moment en què ell recull els materials. Així diu que els homes expliquen rondalles i històries en les vetllades a la vora del foc; les criatures, endevinalles, jocs, cançons infantils i «dixos»; les noies fadrines, pràctiques per saber quan es casaran, si un home les estima o no, i corrandes amoroses burlesques.

A continuació, un cop ha parlat sobre la tipologia dels informants i sobre el repertori que aquests tenen, Gomis aborda la següent fase que comporta la investigació folklòrica: la de fixació sobre el paper i posterior publicació dels materials recollits. Diu:

Recullidas ja las preocupaciones, los aforismes, las tradiciones, cansóns, etc. que componen l'immens tresor de nostra lliteratura oral, queda encara un gravíssim inconvenient que véncer, y es la propensió que generalment tenen los coleccionadors de modificar, ja en lo fons ja en la forma, lo per ells recullit.

La lliteratura oral no admet correcció de cap mena, puig de ferli no sería ja una mostra de lliteratura popular lo que's publiqués.

Tots quants á aquesta mena de treballs se dediquin deuen tenir en compte la adverténcia que ha posat al frente de son *Romancerillo Catalan* (Barcelona, 1882, Llibreria d'Álvar Verdaguer) D. Manuel Milá y Fontanals, persona que, lo mateix per sos coneixements que per son carácter y edat, no pot ser sospitosa á ningú.

Per ma part confeso que he seguit al peu de la lletra lo consell de nostre gran mestre y que sempre he fet tot lo possible pera conservar fins lo meteix llenguatge d'aquellas personas de qui he recullit los diferents retalls que forman mon aplech de lliteratura oral, sense espantarme lo més mínim de las paraulas mes ó menos equívocas que en llurs relacions hagi trovat. (Gomis, 1884b: 245-246)

Aquestes paraules de Cels Gomis deixen clar quin és el criteri que pensa que cal seguir en el moment de publicar els materials i aquest és el de mantenir-se fidel a les fonts orals. En aquest sentit, Gomis se sent deutor del mestratge exercit per Manuel Milà i Fontanals a través de les pàgines del *Romancerillo Catalán* (1882). Efectivament, Milà i Fontanals diu:

Dado, en verdad, por sentado que los poemas populares se conservan y se acopian, al mismo tiempo que por valor estético (belleza absoluta ó relativa), por su interés histórico ó científico, cree el colector que no estará aquí de más una breve advertencia, á que le obligan particularmente su profesion y sus años.

Es indudable que las canciones populares prefieren con frecuencia lo ruidoso y extraordinario á lo ejemplar; que las anima á menudo un espíritu cruel y vindicativo ó una ciega exaltación amatoria; que su ingenuidad de concepto ó de lenguaje raya muchas veces en indecorosa, y que algunas, aunque esten exentas de este defecto, como suelen las de costumbres, pueden ofrecer peligros a lectores incautos. (Milà i Fontanals, 1882: VII-VIII)

Les observacions de Milà i Fontanals posen de manifest la comprensió del fenomen folklòric que l'erudit filòleg tenia i que resulta absolutament actual a ulls d'un folklorista d'avui. Així, Milà i Fontanals, al costat del valor estètic del folklore, en reivindica el valor

científic i, a més, reconeix que el folklore no sempre és, com diríem avui, políticament correcte. Un cop fetes aquestes observacions, Milà i Fontanals continua:

Hecha esta declaracion, cabe observar, por otro lado, que templá el efecto de las canciones su acompañamiento musical y no pocas veces la atmósfera poética y fantástica en que la envuelve la lejanía de los tiempos; [] que muchos asuntos no se presentan como objeto de imitacion, sino más bien de asombro y aun de escarmiento; que estas obritas fueron compuestas para ser cantadas una por una y no para ser reunidas en un libro, donde se ven como concentrados los rasgos mas repugnantes. (Milà i Fontanals 1882: VIII)

I aquí, les paraules del folklorista tornen a resultar del tot clarividents. En primer lloc, quan ens diu que «templá el efecto de las canciones su acompañamiento musical» està posant de manifest el que en podríem dir l'efecte esmorteïdor del folklore en tant que acte comunicatiu. Efectivament, no és el mateix llegir el text d'una cançó en un llibre que sentir-la interpretar amb acompanyament musical i en el context que li és propi. Més endavant, quan diu que «muchos asuntos no se presentan como objeto de imitacion, sino más bien de asombro y aun de escarmiento», s'està referint a la funció educativa que té el folklore. I, finalment, quan diu que «estas obritas fueron compuestas para ser cantadas [...] y no para ser reunidas en un libro, donde se ven como concentrados los rasgos más repugnantes», ens està dient que el folklore és, per sobre de tot, un acte comunicatiu.

Més endavant, Milà i Fontanals (1882: XIV) destaca la importància de respectar les fonts orals. Diu: «En la transcripción de las canciones he procurado la mayor fidelidad [...]. Cuando se han presentado versos mal medidos [...] no se ha disimulado el defecto».

Cels Gomis segueix la línia adoptada per Milà i Fontanals de respecte a les fonts orals, a diferència del que van fer altres folkloristes contemporanis o posteriors a Cels Gomis, com Francesc Pelai Briz, Francesc de Sales Maspons i Labrós, Aureli Capmany, Valeri Serra i Boldú i fins i tot Joan Amades, que van optar per reelaborar els materials que publicaven.

Les reflexions de Cels Gomis sobre les dificultats que suposa recollir i publicar materials folklòrics reflecteixen la visió d'un home de ciència, que observa la realitat i, després, intenta reflectir-la amb rigor. Però, a més d'aquesta aportació de Gomis al que han de ser les pautes de recollida i fixació dels materials folklòrics, l'article s'endinsa també en el terreny dels gèneres de la literatura oral i hi aporta una proposta de classificació. Gomis afirma al final de l'article:

Avuy no'm propono mes que donar una mostra de lo que en las diferentes ramas de nostre literatura oral pot recullirse, á fí de que servesca de pauta á tots aquells que vulguin dedicarshi ja que es necessari'l concurs de tots si's vol arribar á tenir alguna cosa mitj complerta sobre'l particular. (Gomis, 1884b: 246)

I aquí retrobem una vegada més l'esperit científic del folklorista ja que ens diu que per abordar l'estudi del folklore cal planificar, és a dir, cal establir un pla de treball que serveixi de pauta als estudiosos. Diu: «Si's vol fer una feyna profitosa deu comensarse pera establir un plan, que podria ser lo següent, salvo lo parer de personas mes il·lustradas que jo en la materia» (Gomis, 1884b: 246).

Cels Gomis proposa un seguit de gèneres que permetin classificar els materials folklòrics i els agrupa en els següents grans blocs: I. Tradicions; II. Sers fabulosos; III. Ciències ocultes; IV. Ciències naturals; V. Agricultura; VI. Medicina; VII. Geografia tradicional; VIII. Particularitats de llenguatge; IX. Costums; X. Jocs populars; XI. Rondalles; XII. Música i poesia; XIII. Aforística general; XIV. Preocupacions. De tots aquests grups és especialment significatiu el dedicat a les ciències ocultes, que comprèn els apartats següents: esperitats, bruixes i bruixots, encortadores, endevinaires i curadors de gràcia, uns gèneres pels quals els folkloristes anteriors a ell no havien mostrat interès i, per tant, no n'havien inclòs materials en els seus reculls.

L'article «Literatura oral catalana» (Gomis 1884) es va publicar en una nova edició corregida i augmentada, i amb un altre títol, «Folklore català», a la revista *Arxiu d'Estudis del Centre Excursionista de Terrassa* l'any 1912. En aquesta nova edició, les variacions en el text i en el llistat de gèneres són insignificants, però el treball s'amplia de forma significativa amb una sèrie d'exemples que il·lustren els primers apartats de la guia temàtica: els corresponents a les tradicions mitològiques i a les tradicions religioses. La resta d'apartats no van poder ser publicats amb els exemples corresponents atès que l'article va restar inacabat. En aquest sentit, coincideixo amb Llorenç Prats quan diu: «És lamentable que el treball restés inacabat perquè, de fet, hauria constituït el primer manual de folklore publicat a Catalunya» (Prats, 1987: 19).

2.4. LO LLAMP Y'LS TEMPORALS

El tercer treball publicat per Cels Gomis el 1884, que destaca per la seva importància, és *Lo llamp y'ls temporals* (Gomis, 1884c).¹⁶ El llibre es va publicar amb un pròleg de Francesc de Sales Maspons i Labrós i va ser el primer volum de la col·lecció «Biblioteca popular» de l'Associació d'Excursions Catalana.

El treball aporta una informació molt valuosa sobre un tema nou en els reculls de folklore publicats fins aleshores, el relacionat amb les creences sobre els efectes dels llamps i els temporals en la natura i en els éssers vius. En el primer apartat, dedicat als llamps, es parla, per exemple, de les anomenades «pedres de llamp» (en realitat, destrals neolítiques) i de les creences i supersticions que s'hi associaven. Així, es creia que aquestes pedres tenien la propietat d'allunyar o de desfer les tempestes. El segon apartat, dedicat als temporals, és especialment interessant pels relats que inclou sobre les creences que impliquen les bruixes i els bruixots en la formació dels temporals i sobre l'acció dels capellans, que feien servir fórmules per desfer aquest poder malèfic i allunyar les tempestes.

En aquest treball, Cels Gomis es mostra fidel als relats que ha sentit explicar. I així li ho reconeix Maspons i Labrós en el pròleg del llibre:

Lo Sr. Gomis se distingeix per aixó: actiu, observador sempre, dotat de un gran esperit de investigació, no's cansa may de demanar y recullir; així sempre verás y exacte, ho conta tal com ho sent ó lí díuhen, qualitat altament recomendable si no necessaria en estudis

16. Sobre aquesta obra de Cels Gomis, vegeu Samper (2013: 104-106).

d'eixa mena. Per aixó sos treballs, com lo present llibre, son tant complerts y dignes d'apreci. (Maspons, 1884: XXI)

Però, a més, Cels Gomis explicita aquesta fidelitat a les fonts orals en la introducció a l'apartat dedicat als temporals, quan diu:

Son encara més estranyas las creencias de una bona part de nostre poble sobre la manera de formarse las tempestats. Aquest any passat, quasi á las meteixas portas de Barcelona, á Argentona, á Dosrius, á Arenys de Munt, he pogut convénce'm, ab gran sorpresa meva, de que son encara molts los que créuhen que las bruixas y bruixots fan temporals. Y lo millor del cas es que vos dirán lo nom dels que ho fan y vos explicarán lo modo de ferho ab tots los ets i uts. Jo no faré més que repetir las meteixas paraulas ab que m'ho han contat. (Gomis, 1884c: 7).

El folklorista es mostra coherent amb aquest criteri com mostra, per exemple, la següent creença, en la qual Gomis manté els noms de les persones que hi intervenen:

Un'altra vegada lo rector de Dosrius estava també comanint⁽¹⁴⁾ un temporal y desde'ls núbols li vá caure una bruixa als peus. Aquesta prengué la caldereta del aygua beneyta y fugí. Aquella caldereta fou trovada més tart á l'altra banda de la riera, tota abonyegada. Si la vol veure, encara li puch ensenyar: es á dins de la sagristía y encara conserva'ls bonys. (Contat per En Poverdo, agutzil de Dosrius). (Gomis, 1884c: 9)

I Gomis aclareix en la nota (14):

Comanir, manar; porque'ls capellans manan en nom de Deu als esperits inmundos que promóuhen las tempestas que las dispersin y allunyin. La costum de comanir es encara molt general en los pobles de Catalunya, si bé en algun qu'altre's comensa á perdre, per mes que s'ía á despit dels habitants. (Gomis, 1884c: 9)

El folklorista es mostra respectuós amb el testimoni dels seus informants i palesa l'arrelament que tenen aquestes creences quan, d'una forma un xic irònica, comenta que les pràctiques que s'hi associen contravenen totalment la ciència. Així, en els relats en què s'explica que fer sonar les campanes («tocar a temps») quan hi ha tempestes és un conjur molt efectiu per foragitar les bruixes, Gomis diu:

Aquestas rondallas ténen més forsa en la imaginació del poble que tots los avisos de la ciencia y que'ls nombrosos escarments sufrts per los que tocan las campanas quan hi ha temporal, y no hi ha ningú que s'ía capás de ferli creure que'l *tocar á temps* s'ía perjudicial pe'ls qui hi tocan sense que s'ía ni poch ni molt eficás pera allunyar los temporals. (Gomis, 1884c: 12).

A més, Gomis relaciona aquestes creences populars, segons les quals les bruixes intervenen en els fenòmens atmosfèrics, amb la seva presència en altres manifestacions del folklore, com per exemple, en la cançó infantil «Plou y fá sol, / las bruixas se pentinan; / plou y fá sol, / las bruixas portan dol», de la qual n'assenyala les dues variants següents: «Plou y fá sol, / la Verge Maria, / plou y fá sol, / la Verge ja ho vol» (Reus) i «Fá sol y plou, / las bruixas se pentinan, / fá sol y plou, / las bruixas fan un ou» (Figueres). I Gomis

encara dóna més mostres de variants recollides a Catalunya, Mallorca i altres llocs d'Espanya i de l'estranger a través d'exemples extrets de publicacions d'altres folkloristes.

El fet de donar un valor a les variants i la preocupació per establir comparacions amb el folklore d'altres cultures és una mostra més de la sensibilitat científica de Cels Gomis, però també de la influència que van exercir sobre ell les publicacions d'alguns dels seus predecessors, especialment, les de Manuel Milà i Fontanals.

CONCLUSIONS

L'estudi de quatre dels primers treballs folklòrics publicats per Cels Gomis: «Aplech de cançons populars catalanas» (1882), «La lluna segons lo poble» (1884), «Lliteratura oral catalana» (1884), i *Lo llamp y'ls temporals* (1884) posa de manifest l'aplicació de criteris científics per part del folklorista pel que fa a la recollida i a la publicació dels materials continguts en els reculls.

Aquests criteris científics es concreten en aspectes com: l'aportació de dades sobre el lloc i la data de recollida dels materials, el respecte a les fonts orals (i, per tant, la no reelaboració dels textos), la superació de prejudicis morals (que implica una voluntat de no exercir l'autocensura en la publicació dels materials), i l'establiment d'una taxonomia de gèneres del folklore.

En relació a altres folkloristes catalans, els primers treballs de Cels Gomis palesen la influència rebuda per Manuel Milà i Fontanals en alguns aspectes relacionats amb la publicació dels materials, però mostren, a la vegada, una independència de criteri en dos aspectes fonamentals: la tria dels materials objecte de publicació (que corresponen a gèneres del folklore no prou representats fins aleshores) i el valor que per a ell té la publicació d'aquests materials (reflectir determinades creences no per perpetuar-les sinó per superar-les).

L'article «Lliteratura oral catalana» (1884) sorprèn per la seva actualitat, ja que constitueix un model per orientar la recerca folklòrica, tant en l'etapa de recollida (treball de camp) com en l'etapa d'estudi dels materials (classificació). La versió revisada i actualitzada que Gomis va publicar anys més tard amb el títol de «Folklore català» (1912), i que malauradament va restar inacabada, conté una gran riquesa d'exemples, cosa que palesa la voluntat didàctica del folklorista, a més de l'estrictament científica.

BIBLIOGRAFIA

- BRIZ, Francesc Pelai (1866-77): *Cançons de la terra*. Barcelona: Àlvar Verdaguer. 5 vol. —, (1882): *Endevinallas populars catalanas*. Barcelona: Llibreria d'Àlvar Verdaguer.
- GOMIS, Cels (1884a): «La lluna segons lo poble». *L'Avens* 3, núm. 24 (15 de febrer) 164-170; núm. 25 (29 de febrer) 184-192.

- , (1884b): «Lliteratura oral catalana». *L'Avens* 3, núm. 28 (15 d'abril) 244-250.
- , (1884c): *Lo llamp y'ls temporals*. Barcelona: Llibrería de D. Alvar Verdaguer.
- , (1912): «Folklore català». *Arxiu d'Estudis del Centre Excursionista de Terrassa* 2, núm. 6 (març) 82-89; núm. 12 (setembre) 174-179; núm. 13 (octubre) 191-195; núm. 14 (novembre-desembre) 206-210.
- , (1987): *La bruixa catalana. Aplec de casos de bruixeria, creences i supersticions recollits a Catalunya a l'entorn dels anys 1864 a 1915*. Edició a cura de Cels Gomis i Serdañons. Barcelona: Alta Fulla (Arxius del Folklore Català, 1).
- [GOMIS, Cels / PLANTADA I FONOLLEDA, Vicenç; CORTILS I VIETA, Josep] (1883): «Aplech de cançons populars catalanas, recollides per D. Cels Gomis, D. Vicens Plantada y Fonolleda y D. Joseph Cortils i Vieta, y anotadas per Don Francisco Maspons y Labrós». *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana. Any segon: 1882*, p. 493-513.
- MASPONS I LABRÓS, Francesc de Sales (1884): «Prólech». GOMIS, Cels. *Lo llamp y'ls temporals*. Barcelona: Llibrería de D. Alvar Verdaguer, p. V-XXII.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1953): *Observaciones sobre la poesía popular con muestras de romances catalanes inéditos*. Barcelona: Imprenta de Narciso Ramírez.
- , (1882): *Romancerillo catalán. Canciones tradicionales*. Barcelona. Librería de D. Álvaro Verdaguer [ed. facsímil, Barcelona: Alta Fulla 1999].
- ORIOI, Carme (2003): «Cels Gomis i els folkloristes del seu temps» dins del cicle de conferències «Cultura popular, catalanisme i moviments socials». Reus, Arxiu Històric Municipal de Reus / Carrutxa, 11.12.2003. Conferència inèdita.
- PRATS, Llorenç / LLOPART, Dolors / PRAT, Joan (1982): *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions. 1853-1981*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular.
- PRATS, Llorenç (1987): «Cels Gomis i la cultura tradicional». GOMIS, Cels. *La bruixa catalana. Aplec de casos de bruixeria, creences i supersticions recollits a Catalunya a l'entorn dels anys 1864 a 1915*. Edició a cura de Cels Gomis i Serdañons. Barcelona: Alta Fulla, p. 5-31 (Arxius del Folklore Català, 1).
- , (1988): *El mite de la tradició popular. Els orígens de l'interès per la cultura tradicional a la Catalunya del segle XIX*. Barcelona: Edicions 62 (Llibres a l'abast, 237).
- PUYOL, Carme (2003): *Inventari del fons personal de Cels Gomis i Mestre*. Reus: Arxiu Municipal de Reus.
- SAMPER, Emili (2007): «Relacions entre gèneres etnopoètics: «L'home de la lluna»». VALRIU, Caterina / ARMANGUÉ, Joan (ed.): *Els gèneres etnopoètics: competència i actuació*. Dolianova: Grafica del Parteolla, p. 139-158 (Sèrie Actes, 8).
- , (2011): «Interferència i cultura popular: la sensibilitat lingüística de Cels Gomis». CREUS, Imma / PUIG, Maite / VENY, Joan R. (ed.): *Actes del quinzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Vol 3. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 81-90 (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 162).
- , (2013): *De l'anarquisme al folklore. Cels Gomis i Mestre (1841-1915)*. Tarragona: Publicacions URV.